

O'ZBEKISTONDA MUZEYLAR FAOLIYATINING TASHKIL TOPISHI VA RIVOJLANISHI

Akmaljonov Akbarjon Akmaljon o'g'li
Andijon davlat pedagogika institute
Ijtimoiy-gumanitar fanlar va san'at fakulteti
Tarix yo'nalishi talabasi
Akmaljonovakbarjon2001@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqola mamlakatimizda muzeylarning tashkil etilishi, rivojlanishi, muzey nizomining ishlab chiqilishi hamda ularning ixtisoslik vazifalari haqida fikr yuritadi va ushbu davrda bo'lib o'tgan qiyinchiliklar qolaversa muzeyshunoslikning arxeologik topilmalari, yozma manbalar va tarixiy adabiyotlardagi ma'lumotlarni, umuman, ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan boy xazinani targ'ib qilish borasida olib borilgan say-harakatlar to'grisida fikr yuritib bir qancha ma'lumotlarni keng bayon etadi.

Kalit so'zlar: Turkiston, O'rta Osiyo, muzey, geografiya, antropologiya, ekspozitsiya, ilm, kolleksiya, ashyo, tarix, madaniyat.

ORGANIZATION AND DEVELOPMENT OF MUSEUM ACTIVITY IN UZBEKISTAN

Abstract: This article reflects on the organization and development of museums in our country, the development of the museum charter and their specialized tasks, and the difficulties that occurred during this period, as well as the archaeological findings of museology, written sources and information from historical literature, in general, by our ancestors. elaborates on the efforts made to promote the rich treasure created.

Key words: Turkestan, Central Asia, museum, geography, anthropology, exposition, science, collection, object, history, culture.

ОРГАНИЗАЦИЯ И РАЗВИТИЕ МУЗЕЙНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация: В данной статье размышляются об организации и развитии музеев в нашей стране, развитии музейного устава и их специализированных задач, а также трудностях, возникших в этот период, а также археологические находки музеологии, письменные источники и сведения из Историческая литература, в целом, наших предков подробно описывает усилия, предпринятые для продвижения созданного богатого сокровища.

Ключевые слова: Туркестан, Средняя Азия, музей, география, антропология, экспозиция, наука, коллекция, предмет, история, культура.

KIRISH

Muzeyshunoslik faoliyatini takomillashtirish uchun ko‘plab tabiiy va gumanitar fanlarning hamkorligi zarur bo‘ladi. Xususan, har qanday muzey ekspozitsiyasida uning tarixi yoritiladi. Shu sababli o‘z-o‘zidan muzey xodimlarining tarixchi olimlar bilan ishlashi talab etiladi. Shuningdek, pedagogika, psixologiya, sotsiologiya, rentgenografiya, spektografiya, dala tadqiqotlari, eskperimental metodlar, tarixiy eksperiment, modellashtirish metodi va boshqa yordamchi tarix fanlari hamda tabiiy fanlarning yutuqlaridan foydalanish talab etiladi. Jamiyatdagi insonlar fikrini o‘rganish, muzey ekspozitsiyasini o‘rtacha saviyadagi tashrif buyuruvchining talabiga moslash muzeyshunoslikning o‘ziga xosligini ta‘minlaydi. Mana shu kabi muammolarning yechimi sotsiologiya fani bilan hamkorlikda amalga oshiriladi. Tarix muzeylarida ekspozitsiyalarni tilsiz “so‘zlatish” usullari muzeyshunoslikning o‘ziga xosligini ko‘rsatib, uning fan sifatidagi ahamiyatini oshiradi.

Muzey muassasasi insoniyat yutuqlarining noyob namunalarini targ‘ib etish bilan birga dam olish maskani vazifasini ham o‘tashi lozim. Ular insonlar bilimining yuksalishi va ruhiy holatiga ham ta‘sir ko‘rsata olishi kerak. Muzeysiz jamiyatning turli tabaqa va guruhi vakillari tashrif buyuradi, muzey xodimlari ularning psixologiyasi, xohish-istagi inobatga olingan ekspozitsiyalarni tuzishda sotsiolog, psixologlar bilan birga hamkorlikda ishlashlari lozim bo‘ladi. Turkistonda muzeylar qurilishining boshlanishi, dastlabki muzeylar tashkil etilishi A.P. Fedchenko, V.F. Oshanin, V.V. Bartold, I.V. Mushketov kabi olimlarning nomi bilan bog‘liq. Dastlab, tabiiy kolleksiyalarni birlashtirish va ular asosida muzey tashkil etish masalasi ilmiy jamoatchilik tomonidan kun tartibiga qo‘yildi. A.P. Fedchenkoning Turkiston general-gubernatoriga yozgan axborotida: “Turkistonni muvaffaqiyatli rivojlantirish uchun u bilan asosli ravishda tanishib chiqish lozim, muzey esa buning uchun eng yaxshi vositadir” deb ta‘kidlanadi. Bu masala 1871-yili tabiatshunoslik, antropologiya va etnografiya havaskorlari jamiyatining Turkiston bo‘limi majlisida yana ko‘tarildi.

MATERIALLAR VA USULLAR

O‘rta Osiyo olimlari ilmiy jamiyati uni bir necha yillar mobaynida hal etilishini qayta-qayta so‘rashadi. Nihoyat, Sirdaryo viloyati harbiy gubernatori, general N. Golovachyov 1876-yil-ning 9-yanvarida muzeyni komplektlash bo‘yicha yig‘ilishga N.A. Mayev, V.F. Oshanin, A.I. Vilkins, D. Yu. Yujakov va I. I. Krauzelarni taklif etadi. Yig‘ilishda muzey ochishga qaror qilinadi.

1876- yil 16-martdagi “Туркестанские ведомости” gazetasi tahririyatining general-gubernator idorasiga rasmiy maktubida gazeta muharriri N.A. Mayevning Toshkentda muzey ochish haqidagi bayonnomasi yuborilayotgani xabar qilinadi. O‘rta Osiyo tabiiy tadqiqotchilari N.A. Seversev, A.E. Regel, I.V. Mushketov, D.L. Ivanovlar o‘zlari to‘plagan qush, baliq, o‘simlik va ma‘dan kolleksiyalarini muzeyga topshirishadi. Shu tariqa, O‘rta Osiyoda birinchi muzey 1876-yili tashkil topdi. Lekin davlat tomonidan bino berilmagani uchun, N.A. Mayev o‘zining ipakchilik maktabidan

muzei uchun ikki xona ajratildi. Ko'p o'tmay, muzei Statistika bo'limi ixtiyoriga o'tkazildi. Muzei ta'minoti uchun yiliga 300 so'm ajratilganidan tashqari, ayrim shaxslar tomonidan moddiy yordam ham berilgan. N.A. Mayevning yozishicha, muzei faoliyati uchun yiliga 1600 million so'mlik mablag' talab etilgan

1877- yilning yanvariga kelib, muzei etnografiya, ishlab chiqarish texnologiyasi, qishloq xo'jaligi, tabiat tarixi va arxeologiya bo'yicha bir yarim mingdan ortiq ashyolarga, sakkiz yuzga yaqin qadimiy tangalarga ega bo'ldi. Mazkur eksponatlar asosida etnografiya-texnika, tabiat, tarixiy arxeologiya, numizmatika, qishloq xo'jaligi bo'limlari mavjud edi. Ekspozitsiya ma'naviy amaliy san'at namunalari boshlangan bo'lib, unga Hi vohasida yashagan uyg'urlarning G'uljadan yuborilgan an'anaviy kiyimlari ham kirgan edi. Shuningdek, ko'rgazmaga qurolyaroglar, musiqa asboblari kolleksiyasi, ipak, jun, paxta tolasidan to'qilgan gazlamalar, hisor olachasi, shahrisabz bahrombegisi, qoshg'ar bozorlarida sotiladigan ingliz gazlamalari namunalari, kitobat va yozish qurollaridan boshlab, chinni, tunj, loydan ishlangan haykalchalar, mahalliy qog'oz namunalari, zargarlik buyumlari, tumor kabi diniy tasavvurlar bilan bog'liq ashyolar o'rin olgan edi.

Muzei ashyolari maxsus to'planmagan bo'lsada, unda qimmatbaho va noyob buyumlarning asl nusxalari mavjud edi. Mazkur muassasaning tashkil etilishi fanning turli tarmoqlarida foydalanish mumkin bo'lgan xilma-xil kolleksiyalarni to'plash ishlarini davom ettirishga turtki berdi. Natijada, ekspozitsiyalarni kengaytirish, bo'limlarni ma'lum darajada tartibga solish uchun dastur ishlab chiqildi hamda u geografiya, antropologiya, texnika, sanoat va etnografiya bo'limlariga bo'lindi.

1878-yili Muzei Nizomi ishlab chiqilib, tasdiqlandi. Unda muzeining ixtisoslik vazifasi, ish ko'lamini belgilab berildi. Dastlab muzeini besh kishidan iborat nazorat qo'mitasi boshqardi. Nizomga muvofiq muzeiga geologiya, botanika, zoologiya, etnografiya, arxeologiya, numizmatika, sa'noat va qishloq xo'jaligi bo'yicha eksponatlar to'plash hamda saqlash huquqi berildi. Mazkur Nizomda: "Muzei ommaning O'rta Osiyo o'lkasi bilan tanishuvi va to'plangan materiallarni olimlar o'z sohalari bo'yicha o'rganishlari uchun ochildi" deyilgan edi. Lekin, muzei bu talabga to'liq javob bera olmas edi. Chunki, u eksponatlarning bir-biriga aloqasi yo'q, alohida kolleksiyalardan iborat edi. Nizomning bu bandidan muzei tashkilotchilari, uning vazifasini ilmiy-ma'naviy muassasa sifatida belgilaganlari ko'rinib turibdi. Albatta, o'z davri uchun Turkistonda tashkil etilgan birinchi muzeining ahamiyati katta edi. Undagi kolleksiya to'plamlari va ekspozitsiyaning qadr-qimmati yillar o'tib oshib bordi. Toshkent muzeini xalqning o'zini anglashga, unda o'tmish, tarixga hurmat tuyg'usini shakllantirishga xizmat qildi. Ilg'or fikrli mahalliy ziyolilar jamoatchilikni qadimiy yodgorliklarni asrab-avaylashga, ularni kelajak avlodlari uchun saqlab qolish hamda muhofaza qilish uchun mablag' to'plashga da'vat etdilar. Vaqtli matbuotda, tarixiy yodgorliklarning holati haqida muntazam maqolalar chop etilib, tarixiy topilmalar, xazina izlovchilar, muzeidagi qiziqarli

ekspонатlar bilan o'quvchilarni tanishtirish boshlandi. Xususan, madaniy yodgorliklarni muhofaza etishda muzeylarning ahamiyati batafsil yoritildi.

METADALOGIYA

Muzey kolleksiyalarining tez-tez ko'chirilishi hamda o'g'irlanishi natijasida, u jiddiy zarar ko'rsa ham fidoyilar sa'y harakatlari tufayli fondlar doimiy ravishda boyitib borildi. Jumladan, Toshkent muzeyi 1884-yilga kelib gerbariy, numizmati- ka to'plami, Samarqand kolleksiyalaridan tashqari, 3 mingta turli buyum-ashyolarga ega edi. Oradan yana ikki yil o'tib, ekspонатlar soni 4 mingdan oshib ketdi.

1886-yil 12-iyulda Rossiya imperiyasining "Turkiston o'lkasini boshqarish to'g'risidagi Nizomi" e'lon qilindi. Unga binoan ta'sis etilgan maxsus qo'mitaga muzey ham bo'ysunar edi. Ammo maxsus qo'mita faoliyati 1904-yilning oktabrida to'xtatilgach, muzey boshqaruvi bevosita mahkama rahbari ixtiyoriga o'tdi. Muzey qoshida 1906-yili Nazorat qo'mitasi qaytadan tuzildi, kutubxona va muzey ishlarining yangi qoidalari tasdiqlandi, budjeti ko'paydi. Shu paytdan e'tiboran muzey va kutubxona uchun bino qurish masalasi ko'tarildi. Yangi keltirilgan qo'lyozma, kitob, kolleksiya, ekspонатlarining ko'pligi, bu ishni kechiktirib bo'lmas zarurat ekanligini ko'rsatar edi. Mazkur masala yuzasidan tayyorlangan axborotda general-gubernator hamda mahkama boshqaruvchisining dala hovlilarini sotish muzey va kutubxona uchun bino qurishning yagona imkoniyatidir, degan fikr bildiriladi. Sababi, ushbu binolardan kam foydalanilgan, qolaversa, ulaming saqlanishi uchun ma'lum mablag' sarflanishi qayd etiladi. Turkiston general-gubernatori kengashi ushbu tadbirni ma'qullab, muzey binosi loyihasi tuzildi. Loyiha va sarf-xarajatlar smetasi 1911-yilda bosh shtab muhandislik qo'mitasi tomonidan ko'rib chiqilsada, lekin ularning barchasi qog'ozda qolib ketadi.

Toshkent muzeyining tarixiy bo'limi taraqqiyotida 1885-yili tuzilgan arxeologiya havasmandlari to'garagining faoliyati muhim ahamiyat kasb etdi. 1899-yildan boshlab to'garak tashkil etgan arxeologik ekspeditsiyalarning dastlabki arxeologiya va numizmatika materiallari muzeyga topshirilishi yo'lga qo'yildi. Muzeyga imperator arxeologiya komissiyasi ham O'rta Osiyo tarixiga oid qator qiziqarli ashyolarni topshiradi. Shaxslar ham turli idish, tanga, bezaklar bilan muzey fondlarini to'ldirib borishga ko'maklashadi. Jumladan, fondan sharqshunos E.F. Kalga tegishli sopol, metali buyum, tanga chaqalardan iborat xususiy kolleksiya ham o'rin oladi. Shunday qilib, 1897-yilda muzeyning arxeologiya va numizmatika bo'limlari qazilmalardan topilgan 1345 buyum, 2017 dona tangaga ega edi.

Mahalliy ustalar tomonidan topshirilgan asbob-uskuna, charm mahsulotlari namunalari etnografiya sohasida alohida e'tiborga molik edi. Lekin binoning torligi muzeyni qimmatbaho ekspонатlardan mahrum etardi. Xususan, 1900-yilgi San-Lui ko'rgazmasi uchun tayyorlangan etnografiya kolleksiyasini Toshkent muzeyi qabul qila olmadi. Muzey jamg'armalarining mavzu jihatdan xilma-xilligi, ma'lum ma'noda tartibsizligi, ko'pchilik topilmalarning aniq joyi, vaqti ko'rsatilmagani kolleksiyasi

katalogini tayyorladi. Arxeologik materiallarni ro'yxatga olish 1901-yilda yakunlandi. Muzey moddiy holatining og'irligi kolleksiyalarning yo'qolishi, bo'limlarning qisqarishiga olib keldi. 1900-yilga kelgan- da faqat etnografiya, arxeologiya va numizmatika bo'limlarigina faoliyat ko'rsatar edi. O'sha yili ro'yxatga olingan kolleksiyalar holatiga qarab, ekspozitsiyalar haqida fikr yuritish qiyin emas. Ro'yxat besh qismdan: gravyura va fotosuratlar; dafn etish va qabrtoshlar bilan bog'liq ashyolar; uy-ro'zg'or buyumlari; kichik arxeologik ashyolar; numizmatika kolleksiyalaridan iborat edi.

Arxeolog L.I. Zimin 1914-yili arxeologiya-numizmatika bo'limining xronologik jadvalini yaratish, ashyolarning ilmiy pasportini ishlab chiqishga urinib ko'rgan. Muzeyga keladigan tomoshabinlar soni yildan yilga oshib borgan. Xususan, 1900-yili tomoshabinlar soni 5400 kishi bo'lsa, 1908-yilga kelib 10 ming, 1913-yili esa 37 ming nafar kishiga yetdi. Bu borada eng muhimi muzeyga keluvchilarning aksariyat qismi mahalliy aholi vakillari ekanligidir.

NATIJALAR

Toshkent muzeyining muvaffaqiyatli faoliyati Turkiston o'lkasidagi boshqa shaharlarda ham muzey tashkil etish uchun yo'l ochdi. Bu borada ikkinchi muzeyning Samarqand shahrida ochilishi to'la asosga ega edi, albatta. Sababi bu qadimgi shahar o'z yodgorliklari bilan nafaqat olim va sayohatchilarni, balki jamoatchilikning keng qatlamini o'ziga jalb etardi. Samarqandda havaskor o'lkashunoslar, yodgorlik buyumlarini to'plovchilar, kolleksionerlar ham talaygina edi. Ko'p o'tmay, muzeyning arxeologiya kolleksiyasi arxeolog V.L. Vyatkin, V.V. Bartold tomonidan topilgan ashyo va buyumlar hisobiga boyidi. Topilmalar orasida somoniylar saroyining devorlariga mansub qoplama bo'laklari alohida qayd etish zarur. Viloyat ma'muriyati muzey uchun har yili 300- 400 so'm ajratar edi. Ammo muzeyning torligi ish va namoyish ko'lamlarini kengaytirish imkoniyatini bermasdi. Shu munosabat bilan Samarqand muzeyi uchun bino qurish masalasi 1901-yili ko'tarilsada, masala hal etilmay, qog'ozda qolib ketdi.

1894-yilda Farg'ona viloyatida Rossiya Qishloq xo'jaligi va davlat mulki vaziri tashrifi munosabati bilan birinchi marta sanoat hamda qishloq xo'jaligi ko'rgazmasi tashkil etiladi. Ko'rgazma asosida muzey tashkil etish masalasi ko'tarilib, u ijobiy hal qilindi. Muzey ko'rgazmaning qishloq xo'jaligi va o'rmonchilik bo'limlaridagi ushkuna, asboblardan tashqari, etnografiya, mineralogiya, zoologiya, mahalliy qurilish ashyolarini namoyon etuvchi xususiy kolleksiyalardan tashkil topdi. U 1899-yildan rasmiy Farg'ona Xalq muzeyi nomini olib, 5 kishidan iborat qo'mita tuzildi. Asta-sekin muzeylar boshqa shaharlarda ham ochila boshlandi. Nijniy Novgorodda 1896-yildagi ko'rgazmaga yuborilgan kolleksiyalar qaytarilgandan so'ng, 1899-yili uning asosida Ashxobod muzeyi tashkil etiladi. 1902-1904-yillarda esa, uning uchun yangi bino ham barpo etiladi.

Muzeylarni tashkil etish, ularning fo'ndini to'ldirib borishda turli yo'nalishlarda uyushtirilgan ko'rgazmalar katta ahamiyat kasb etdi. Albatta, mustamlaka ma'muriyati muzeylar orqali hukmron g'oyani targ'ib qilishga urinar edi. Ammo ilg'or madaniyat vakil lari muzey eksponatlari orqali aholiga Turkiston o'lkasi tabiati, xo'jaligi, tarixi va madaniyatiga oid ma'lumotlarni namoyish etishga intilgan.

XULOSA

Xulosa o'rnida aytish mumkinki Muzeylar faoliyatiga oid masalalar ko'p sonli anjumanlarda va o'sha davr matbuoti sahifalarida keng muhokama qilingan. O'lkashunoslik muzeylarining ushbu yillardagi faoliyati natijasida fondlar to'ldirilib, turli mavzudagi kolleksiyalar viloyatlar tabiati va xomashyo zaxiralariga oid eksponatlar bilan boyitildi. Rossiyada 1918-1923-yillari 150 dan ortiq muzey ish boshlagan bo'lsa, Turkistonda 4ta, jumladan, Toshkentdagi san'at, Namangandagi shahar o'lkashunoslik, Xorazm tarixiy inqilobiy va Buxoro muzeylari tashkil qilindi. Bu davrda nafaqat O'zbekiston, balki Sovet Ittifoqida mahalliy muzeylar g'oyaviy tazyiqqa uchradi. O'lkashunoslik muzeylaridan 20-yillarning oxiridanoq faqat utilitar, xo'jalik, siyosiy-ma'rifiy maqsadlarda foydalanishga harakat boshlanadi. Natijada, o'lkashunoslik muzeylari hududni kompleks hamda keng qamrovli o'rganishi lozimligi haqidagi juda ham muhim vazifa amalda sxematizm hamda bir tomonlama yondashuvda amalga oshirildi. Oqibatda mahalliy muzeylarning ko'pchiligi XX asming 30-yillariga kelib, madaniyat sohasining ikkinchi darajali tarmog'iga aylanib qoldi. Shunga qaramay, muzeylar bu ko'rinishda ham o'z o'lkasiga qiziqishni uyg'otishda, ilmiy bilimlarni ommalashtirishda muhim omil bo'lib qoldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. Alimasov A. Muzevedenie. - Tashkent. 2010.
2. Bekmurodov M. Rashidova M. X. Muzeyshunoslik. O'quv qo'llanma. - T., 2006.
3. O'ljaeva Sh.M. Muzeyshunoslik. O'quv qo'llanma. - T., 2002.
4. Sadikova N. Muzejnoe delo v Uzbekistane. - T.: Fan, 1977.
5. Sodiqova N. Madaniy yodgorliklar xazinasi. - T.: Fan. 1991.